

GERGELY ANDRÁS

A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban

Az 1848-as forradalmak győzelmét – vagyis valamilyen rendszerváltozást – Európa-szerte elősegítette, hogy a szétesett szentszövetségi rendszer romjai között a legtöbb ország egyedül, elszigetelten és fenyegetve érezte magát. A német udvarokban és a *Német Szövetség* (*Deutscher Bund*) frankfurti központjában attól féltek, hogy a köztársassággá alakult Franciaország, mint fél évszázada tette, támadni fog. A liberális közvélemény inkább a cár galíciai vagy Rajna-vidéki „segítségnyújtásától” tartott. Hamarosan, még márciusban kiderült, hogy a feszültségek némelyikéből csakugyan háború fakad: a szárd királyság hadat üzent a Habsburg birodalomnak, hogy az innen sikeresen kiszakadni látszó olasz tartományokat magához csatolhassa; a dánok pedig formailag örökösödési, de vegyes népessége folytán nemzeti jellegű háborút kezdtek Schleswig-Holstein birtoklásáért. Néhány hónap múlva részben a cári intervenció fenyegetés is valósággá válik: Havasalföld és Moldva orosz megszállás alá kerül. A magyarországi polgárháború (a szerb és román ellenforradalmi felkelés) veszélyérzete is ott van a kortársak tudatában: Kossuth a márciusi napokban korántsem biztos abban, hogy mindvégig vér nélküli lesz az átalakulás.¹

A régi hatalmasságokat lehetett riogatni a válságjelekkel, de a változtatás igényének csak akkor engedtek, amikor már csaknem szó szerint „égett a ház”. Bécsben az egyetemisták március 10-i kérvényét, amely a párizsi eseményekre való hivatkozással utazási- és tanszabadságot, felekezeti egyenlőséget, általános népképviselést követelt, Ferdinánd császár 13-án – a forradalom reggelén – még mindig azzal intézte el, hogy a szervezőket büntetőjoggal kell felelősségre vonni.² A felső bürokrácia és a tartományi rendek együttes nyomása is csak annyit ért el, hogy március 12-én elrendelte: minden tartomány mindegyik rendjéből egy-egy személy jöjjön Bécsbe, hogy bizottsággá szerveződve javaslatokat terjesszenek az uralkodó elé.³

Március 13-án ült össze Bécsben az alsó-ausztriai tartományi gyűlés, amely a tömegek közvetlen nyomására küldöttséget menesztett a közeli Burgha, a császárhoz. De ott nem találtak senkit, akivel mint a kormányzásra képtelen, gyakorlatilag gyámság alatt álló császár képviselőjével szót váltsanak: a forradalom kardja a levegőt szabdálja. Csak annyit akarnak ott megengedni, hogy indítványokat terjesszenek elő, amelyeket majd egy bizottság megvizsgál. Metternich az estefélét már engedményekre hajló Lajos főhercegre is rászól: van felhatalmazása a császártól minderre? – S minden maradna a régiben. Az utcán mind nagyobb a tömeg, a katonaság tüzet nyit, a nép felfegyverkezik. Polgárok küldöttségei könyörögnek, Hartig miniszter egyszerűen kidobja őket. De a rendekkel már nem teheti meg: azok tiltakoznak; ők nem alárendelt hivatalnokok, nekik nem parancsolhat, ők a főhercegekhez jöttek! Végül, a főhercegek felszólítását is bevárva, Metternich estére beadja lemondását. Másnap engedélyezik a nemzetőrséget, harmadnap – 15-én – (nem utolsó sorban István főherceg-nádor határozott

¹ Kossuth Lajos Összes Munkái XI. kötet. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1951. 664. (a továbbiakban: KLÖM XI.)

² Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien (a továbbiakban: HHStA) Kabinettsakten (a továbbiakban: KA) Minister Kolowrat Akten (a továbbiakban: MKA) Karton (a továbbiakban: Kt) 225 N° 624.

³ HHStA KA MKA Kt 225 N° 629.

fellépése nyomán, tudva a magyar országgyűlési küldöttség érkezéséről) az uralkodó alkotmányt ígér népeinek.⁴

A magyar forradalom eseményei, Kossuth március 3-i felirati beszédétől kezdődően, amely jelentősen hozzájárult a császárváros forradalmasodásához, Pest március 15-i forradalmán át az udvar első, elvi engedményeiig, Batthyány március 17-i kinevezéséig, közismertek. A magyar miniszterelnök kinevezésének másnapján, március 18-án Metternich régi riválisa, Kolowrat kap miniszterelnöki megbízást, egyelőre hatáskör és minisztertársak nélkül. (Tisztét röviddel utóbb, április 9-én Ficquelmont, május 4-én Pillersdorf, vagyis a régi bürokrácia más öregemberei veszik át.) A forradalom tehát győzött, de Bécsben sem a polgári, sem a rendi ellenzéki liberálisok nem kerültek hatalomra. Ez volt az egyik oka az állandósuló belpolitikai válságnak – a másik a nagyváros szociális feszültségeiből fakadt. A legitimációs és a társadalmi válság megoldásának igénye együttesen egy „népies” (*volkstümlich*) kormány iránti óhajban jutott kifejezésre, amely folytonos kormányalakulásokhoz vezetett. Az osztrák politika igazi belső baja azonban a koncepciótlanság: a forradalom nyomán előálló helyzet a birodalom felbomlása felé mutat, a bécsi kormányok ugyanakkor inkább a dinasztia és a birodalom megmentését tekintenek hivatásuknak, csak nem tudják, hogyan is kezdjenek hozzá.

Március végén az osztrák-német tartományok rendi gyűléseinek küldötteiből végül mégis összejött rendi bizottság a legsürgetőbbnek elismert feladatként kezdi meg a jobbágyszabadítás tárgyalását, „annál is inkább, mivel a Pozsonyban ülésző magyar országgyűlés egyik legelső rendszabálya volt, hogy az alattvalói viszonyokat és vele együtt szolgáltatásait, és pedig kifizetésük nélkül, megszüntesse, továbbá Ausztriában is a falusiak nem ritkán vonakodnak attól, hogy kötelezettségeiket teljesítsék”.⁵ Az ausztriai rendek azonban itt nem jutottak el a Magyarországon gyakorlatilag megvalósított érdekegyesítési politikáig: képtelenek voltak kimondani az azonnali jobbágyszabadítást, csak fokozatos engedményekre hajlottak 1849-től kezdődően, s akkor is a paraszttal fizetették volna meg a megváltás nagyobbik felét. A jobbágyszabadítás részleteinek kidolgozását pedig az egyes tartománygyűlésekre bízták volna.⁶ Az örökös tartományok jó részében összeülő tartománygyűlések (Csehországban összejöttek nem került sor) azután különböző módon, néha nagyvonalúan (Tirolban szabad parasztként lévén a feladat eleve megoldott volt), néha meglepő szűkkeblűséget mutatva néztek szembe a kérdéssel, amelyet végül a júliusban összeülő *Reichstag* vont hatáskörébe.⁷ A bécsi kormány is foglalkozott a jobbágyszabadítással, legelsőként a cseh-morva tartományokban határozta el (s egy március 31-i pátensben meg is jelentették), hogy ott egy év múlva megszűnnek a földesúri szolgáltatások. Majd hozzákezdtek az osztrák tartományok jobbágyszabadításának kivitelezéséhez, de látva a problémák bonyolultságát, a tartományi nemesség féltékenységét, átengedték azt az egyes tartománygyűléseknek.⁸

Egyetlen kivétel akadt: Galícia. A történeti legenda szerint a tartomány kormányzója, *Stadion gróf* itt önhatalmúlag hirdette ki a jobbágyszabadítást. Valójában Stadion inkább

⁴ HHStA KA MKA Kt. 225. N° 640; Bundesarchiv Außenstelle Frankfurt (a továbbiakban: BAF) Nachlaß (a továbbiakban: NL) Schmerling I. 12-47.; Srbik, Heinrich: Metternich, der Staatsmann und der Mensch I-III. Wien, 1925. II. 285-291.; Dürig, Günter: Die Stellung Englands zur österreichischen Revolution. Dissz. Wien, Nationalbibliothek B 1-10. (a továbbiakban: WNB); Violand, Ernst: Die soziale Geschichte der Revolution von 1848 in Österreich. Wien, 1984. 62-63.

⁵ BAF NL Schmerling I. 50.

⁶ Beiträge zum Verständnis der ständischen Bewegung in den deutschösterreichischen Provinzen. Leipzig, 1848.

⁷ Rosdolsky, Roman: Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848/49. Wien, 1976. 14-16. (a továbbiakban: Rosdolsky)

⁸ Hügelmann, Karl: Der ständische Zentralausschuß in Österreich in April 1848. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 12. 1913.; Hügelmann, Karl: Die österreichischen Landtage im Jahre 1848. Archiv für österreichische Geschichte, 111. 1929., 114. 1938., 115. 1940. (a továbbiakban: Hügelmann)

idegösszeroppanást sejtetően a tartomány feladását javasolta: adják át a hatalmat a lengyel nemzeti bizottságnak. Erre két lehetőség kínálkozik – állapította meg az osztrák minisztertanács –: vagy kivonják a hadsereget is, és hagyják, hogy a tartomány a paraszt és a nemes közötti csataterrré váljon, s így végül az orosz zsákmánya legyen; vagy osztrák védelem alatt szerveznék meg a lengyel nemzeti kormányt. Stadion maga efelé hajlik, ezt azonban nem lehet megengedni, mert ugyancsak orosz beavatkozást vonna maga után.⁹ Az osztrák minisztertanács figyelmét a magyar kormány is felhívta Galíciára, s egy harmadik irányba próbálta befolyásolni. Már a legelső magyar minisztertanácsi ülés – még Pozsonyban, április 12-én – Galíciában lengyel nemzetőrség szervezését javasolta, „továbbá az úrbéri tartozások annak rende szerint megszüntetnek, így lévén elérhető az egész népben az érdekegység, melytől egyedül lehetne várni a szükség óráiban a kellő erő kifejtést”, s azt kérték, hogy Esterházy herceg, a király személye körüli miniszter (egykorú kifejezéssel élve: magyar külügyminiszter) figyelmeztessék mindezt a bécsi kormányt.¹⁰ A magyar kormány tehát saját érdekegyesítő liberalizmusát szerette volna Galíciában is érvényesíteni, azt remélve, hogy az azonnali jobbágyszabadítás megnyugvást hoz a lengyel nemesek és a többségben nemzetiségi jobbágyok viszállyaiban. A galíciai lengyelek ugyancsak ehhez kértek Budapesttől segítséget, s a magyar minisztertanács néhány nap múlva újra elhatározta, hogy „a külügyminiszter a galíciaiak kérelemlevelét Bécsben a magyar minisztérium nevében is pártolja, s igyekezzék annyit kivinni számukra, mennyi a cscheknek máris megadatott ... a monarchia egysége oly viszonyokat kíván ... melyek a miénkhez hasonlíthatnak.” Esterházynek jeleznie kellett a külpolitikai megfontolásokat is: „a kérelemnek ezen pártolása az orosz előtte által sem tekintethetik kihívásnak, mert ennek alapján azon vezércsme [nem] a lengyel ország reconstitúciója s felélesztése, hanem Galíciának az ausztriai magyar tartománynak bel kifejlése”.¹¹

Ezt azonban a fogalmazványból mégis kihúzták.¹² Az orosz veszélyérzet ezúttal megalapozott volt: Miklós cár március 28-án megjelent harcias és sokakat megfélemlítő nyilatkozata ugyan inkább *lemondás* volt az azonnali intervencióról (ennek tervét ugyanis mindenütt elutasították, továbbá Oroszországon belül is mozgolódtak a parasztok, végül pedig a hadsereget csak nyárra lehetett nagy nehezen harcra kész állapotba helyezni). A cár azonban ugyanekkor szűk körben kijelentette: ha Galíciában „ellenünk lázítanak”, akkor „Ferdinánd császár nevében én magam szállom meg a tartományt, és ezáltal keresztülhúszom számításait”.¹³

Április 17-én az osztrák minisztertanács az azonnali galíciai jobbágyszabadítás mellett döntött, s a tartomány számára az állami kármentesítést mondták ki, hogy a parasztokat maguk mellé állítsák. Ennek kihirdetésére hatalmazták fel Stadiont. (A döntésről bécsi röpirat is megjelent, Ferdinánd császár és Pillersdorf aláírásával.¹⁴) A bécsi határozat tehát elébe vágott (mert megkésettisége folytán elébe vághatott) egy galíciai *lengyel* kezdeményezésű érdekegyesítési politikának. Az osztrák minisztertanács maga állapította meg: „az egész rendszabálynak csak az volt a célja, hogy a galíciai falusi alattvalóknak az osztrák kormány iránti ragaszkodását megerősítsük és a lengyeltséghez húzók ezen fontos eszközét elvonjuk”.¹⁵ A *Reichstag* későbbi tárgyalásai bizonyították be, hogy a politika sikerrel járt: könnyűszerrel lehetett ott a „frakkos lengyeleket” (nemeseket) és a „zubonyos lengyeleket” (a paraszti képviselőket) egymással szembe fordítani.

⁹ Rosdolsky 33-35.

¹⁰ Az 1848-49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Sajtó alá rendezte F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Magy. min. tan.) 17-20.

¹¹ Magy. min. tan. 21-24. (1848. ápr. 15.). Széchenyi erről jegyzi fel naplójában: „Kossuth will dem polnischen Bauer die Robot nachlassen.” Széchenyi István: Napló. Budapest, 1978. 1228.

¹² Magy. min. tan. 21-24. (1848. ápr. 15.)

¹³ Nifontow, A. S.: Rußland im Jahre 1848. Berlin, 1954. 236.

¹⁴ Stadtbibliothek Frankfurt, Sammlung von Flugschriften (Fft. SF) 16. 100. Bd. 2. N° 53.

¹⁵ Rosdolsky 35.

Ahogy a jobbágyszabadítás kérdésében, úgy adminisztratív téren is a magyar kihívásra született válaszként modernizálódott a bécsi államvezetés. Utaltunk már Kolowrat március 18-i kinevezésére. Ugyanakkor a régi testületek sem szűntek meg. Pillersdorf belügyminiszter aggódva látta, hogy a régi kormányzervek tárgyalják meg a magyaroknak nyújtandó engedményeket, s inkább vonakodnak azok megadásától. Ezért sürgős előterjesztést tett Lajos főhercegnek arról, hogy mindazok a férfiak, akik a legfelsőbb bizalmat élvezik, rendszeresen összegyűljenek, „hogy mindazon rendszabály, amelyeket a Monarchia rendkívül veszélyes állapot a katonai, pénzügyi, igazgatási vonatkozásban megkíván, összehangzóan gyorsan elhatározassék és energikusan összefogva kiviteleztesék. Csak így lát még a dinasztia és a haza számára üdvöt és menekvést. *Ha a magyar viszonyokról még nem döntöttek volna, akkor ezeket a vázolt nézőpontok alapján kellene megtanácskozni. Magyarország gyors megbékítése megadandó engedmények által Pillersdorf báró számára a dolgok jelen állásában a szükség-szerűség kikerülhetetlen parancsának és a legfőbb állambölcsességnek tűnik.*”¹⁶ Erre határozták el a minisztertanácsi ülések rendszeres tartását. (A magyar liberálisok még a régi bécsi hatalmi tényezőkkel folytatott tárgyalásokon érték el a törvényben biztosított vívmányokat.¹⁷ Formai szempontból joggal említhette az uralkodó István nádorhoz intézett április 7-i levelében, amelyben az államadósságok egy részének magyar átvállalását szorgalmazta, s amelyet a *Wiener Zeitung* nyilvánosságra hozott, hogy osztrák minisztériuma csak az újságokból értesült a magyar kormány megalakulásáról.¹⁸)

A „kamarilla” kezéből így kicsúszott az ügyek intézése: az uralkodó mindig a pillanatnyi erőviszonyoktól függő személyekből álló döntéselőkészítő környezete most a háttérbe szorult, helyét a bécsi minisztertanács vette át. A „kamarilla” rögvést ellentámadásba lendült. Pipitz, a nemrég kinevezett államtanácsos Kolowrat nevében arra hívta fel a figyelmet, hogy mostantól ugyan ott van a *német* (!) kül-, had- és pénzügyminiszter, akiknek „a magyarokat a továbbiakban figyelemmel kell kísérniük”, de tőlük nem jöhet mégsem magyar ügyekben egy legfelső elhatározás tervezete, mivel ez magyar részről féltékenységet váltana ki. A király személye körüli magyar miniszterre, Esterházyra sem lehet ezt bízni, mert ő a magyar álláspontot képviseli. (A magyar kormány a problémát úgy oldotta meg, hogy rögtön mellékelte, magyar nyelven, a legfelső elhatározás tervezetét – Ferdinándnak nem döntenie, még csak nem is adminisztrálnia, hanem csak aláírnia kellett.) Pipitz szerint viszont a felség környezetben szükség lesz egy vagy egynehány tanácsosra, aki az ügyintézés (vagyis, tekintettel Ferdinánd képességeire: a döntés) munkáját elvégzi. (Ferdinánd, arra hivatkozva, hogy néhány tanácsost úgymint megtart maga mellett, nem intézkedett.)¹⁹

A bizonytalankodó, támaszt kereső bécsi kormányt főként a németországi események, a frankfurti gyűlés előkészületei, leginkább azután a berlini forradalom és Poroszország királyának a német egység melletti kiállása mozdította ki passzivitásából. A bécsiek maguk is a német egység mellett foglaltak állást. Áprilistól a félhivatalos *Wiener Zeitung* határozottan nagynémet irányba fordult. A változás szelét a március 30-i *Schwarz-rot-gold* című vezércikk

¹⁶ HHStA MKA Kt. 226. N° 895.

¹⁷ A magyar áprilisi törvények megszületéséről: Az 1848. évi törvénycikkek az udvar előtt. Sajtó alá rendezte Károlyi Árpád. Budapest, 1936.; Varga János: A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971.

¹⁸ Strohbach, Wolfgang: Ungarn im Spiegel der öffentlichen Meinung Wiens im Revolutionsjahr 1848. Dissz. 1947. (WNB) 60. (a továbbiakban: Strohbach); Wiener Zeitung, 1848. ápr. 16.; Augsburger Allgemeine Zeitung, (Augsburger) 1848. ápr. 19. 1749.; Augsburger Allgemeine Zeitung, (Augsburger) ápr. 21. 1787. Szarvasy kommentárjával! – Az Augsburger névtelen cikkeit a marbach-i Schiller-Archivban őrzött szerkesztőségi irattár (Cotta-Archiv) szerkesztőségi példánya segítségével oldjuk fel.

¹⁹ HHStA MKA Kt. 227. N° 1095. – Ismeretesen Pipitz államtanácsos volt a bécsi kormánykörök „magyar szakértője”, az ő fogalmazványa nyomán készül az 1848. augusztus végi ún. Wessenberg-féle emlékirat, amely a magyar különállás teljes felszámolását célozza.

érzékeltette először: „Ahogyan a kölni dómról a német Rajna partjaihoz, úgy lobogjon a Szent István dómról a hatalmas Duna partjaira a fekete-vörös-arany lobogó, és messzire hirdesse, hogy keleten éppúgy, mint délen is, csak egy szív, egy gondolat uralkodik.”²⁰ A jámbor óhaj rövidesen valósággá változott. Április másodikától (egészen október 31-ig) hatalmas, hosszú fekete-vörös-arany zászló lengett a *Stephansdom* tornyáról. Közvélemény és közhangulat lelkesen fogadta: az osztrák-német tartományok egyesülnek Németországgal, s Bécsben mindenki magától értetődőnek tartotta, hogy a Habsburg-dinasztiából kerül majd ki Németország császára. S a többi, nem német tartomány? – Kénytelen-kelletlen tudomásul vették Bécsben, hogy kapcsolatuk a perszonális unióig menően meglazul. Április elején az ausztriai rendek bizottsága is megkezdte a tanácskozásokat a birodalom jövőendő berendezkedéséről. A rendek tervezetének készítője, *Kleyle*, Magyarország vonatkozásában a perszonális unió mellett foglalt állást. Egyetértett ezzel akkor Alexander Bach is.²¹

Az olasz tartományok már az elszakadás útján voltak, s a szárd királyság fegyverrel támogatta kiválásukat. Nem meglepő, ha Bécsben messzemenő engedményekkel próbálták megtartani azokat a birodalom keretei között. Az államadósság egy részének átvállalása, vámközösség, külháború esetén csapatok küldése – ez a bécsi vélemény, így akarja az egyezkedést velük a kormány – közli egy frankfurti lap. Először április 6-án veszi fontolóra a bécsi minisztertanács Lombardia átadását. A béketárgyalásokra kiküldött diplomata, Hartig gróf, április 10-i utasítása három lehetőségre terjed ki: (1) a régi állapotok helyreállítása (amire alig van remény), vagy (2) a tartományok önállósága, amelyet egy Habsburg főherceg odaküldése is megerősítené, s amely védelmi közösséget mondana ki, az államadósság részleges átvállalásáról egyezményt kötne, s ezt egy kereskedelmi megállapodás egészítené ki. (Félreismerhetetlenül Magyarország már elért különállása nyújtja itt a modellt az olasz tartományok számára.) De felmerül már az is, hogy (3) Lombardiát egészen a Mincioig leadják, s csak az államadósság egy részének átvállalásához ragaszkodnak. (Lombardia átengedését javasolja ekkor a freiburgi nyugalmát még fel nem adó öreg osztrák diplomata, a későbbi miniszterelnök, Wessenberg báró is.) A magyar kormány ugyancsak komoly nyomást gyakorolt az olasz háború mielőbbi befejezése érdekében: Esterházy külügyminiszter „jelentse ki Bécsben, miképp a magyar minisztérium legjobb akarat mellett sem hátráltathatja, hogy a közvélemény külsőleg is ki nem törjön, ha az Olaszországban levő sereg visszajött még soká elmarad. Sürgesse tehát az olasz kiegyenlítést”.²² Lombardia önállóságát ekkoriban a bécsi sajtó is elfogadta. A milánói ideiglenes kormány elutasította a Hartiggal folytatandó tárgyalásokat, így egyelőre nem maradt más eszköz, mint a katonai nyomás fokozása. Az ígért engedmények nyilvánosságra hozatala mellett döntött április 22-én a bécsi minisztertanács, amely azonban nem következett be. Az április 30-án egy napja hadügyminiszter Latour gróf rögtön javasolja az ezredeknél a harmadik zászlóaljak felállítását, tartalék hadosztályok szervezését, s ezt a 80 000 főnyi hadsereg-gyarapítást a miniszterek egyhangúlag támogatják, de e mögött még nincs külpolitikai fordulat: az erős hadsereg csakugyan szükség van.²³

²⁰ Wiener Zeitung, 1848. március 30.; Strohbach; Pölzl, Karl: Die öffentliche Meinung in Wien und die Neuordnung Deutschlands. Dissz. 1948. (WNB) (a továbbiakban: Pölzl)

²¹ Redlich, Joseph: Das österreichische Staats- und Reichsproblem II 1. Leipzig, 1925.; Satzinger, Elisabeth: Alexander Bach während des Jahres 1848. Dissz. 1934. (WNB); Hügelmann.

²² Frankfurter Ober-Post-Amt-Zeitung (Frankfurter), 1848. ápr. 8.; Prinz, Friedrich: Prag und Wien 1848. Probleme der nationalen, und sozialen Revolution im Spiegel der Wiener Ministerratsprotokolle. München, 1968. 30. (a továbbiakban: Prinz); Birnbacher, Walburga: Die Pazifikationsmission des Grafen Hartig in Oberitalien (April-Juni 1848.). Dissz. 1969. (WNB) 87-91. (a továbbiakban: Birnbacher); Helfert, Joseph: Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhang mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848-49. Freiburg – Wien, 1907-1909. I. 468.; A magyar minisztertanács jegyzőkönyvek 24-26. (1848. ápr. 16.)

²³ Frankfurter, 1848. április 12.; Birnbacher 99-110.; Lorenz, Florian: Karl Ludwig Graf Ficquelmont als Diplomat und Staatsmann. Dissz. 1968. (WNB) 157.

Prágában még március 11-én a Vencel fürdőben került sor nevezetes tanácskozásra, amelyen a cseh liberálisok és demokraták követeléseiket megfogalmazták, majd azokat a cseh-nemzeti rendi ellenzék képviselői, főként a társadalmi reformot illetően, tompították. A birodalom jövője szempontjából fontos két követelést emeljük ki: az egyik, hogy a csehországi két nemzetiség, a cseh és a német, kapjon teljes egyenjogúságot, s a másik, hogy a cseh, morva, sziléziai tartományok számára hívjanak egybe egyesített, népképviselői alapon nyugvó parlamentet. A csehek tehát félreismerhetetlenül elindultak a magyar úton: a történeti jogot igyekeztek egy modern nemzetállami konstrukció alapjává tenni. A kérvényt delegáció adta át a császárnak Bécsben, amelyre 23-án lényegében kiterő választ adtak: a két nemzet, a cseh és a német tartományi egyenjogúsításának elvét elfogadták, a tartományok egyesítését a három tartománygyűlés hozzájárulásától tették függővé. Egy prágai népgyűlés delegációja nem volt eléggé legitim, eléggé súlyos Bécsben, hogy célt érjen, viszont a cseh liberálisoknak nem volt más eszközük nyomás gyakorlására. Március 29-én erőteljesebb formában ismételték meg követelésüket: az egyesített három tartomány élére most már – megint csak magyar mintára – cseh királyt kívántak, saját központi kormány szervet, „a belügyek elkülönült felelős minisztériumával”. És kérik, hogy mindezt ne tegyék függővé a tartománygyűlések hozzájárulásától, hanem az uralkodó maga adja meg. Helytartójukként április 6-án ki is nevezik az általuk javasolt főherceget, Ferenc Józsefet, a trónörökös fiát. (Csakhogy ő nem költözött Prágába.) A bekövetkezett hatalmi vákuumban viszont követeléseikkel csaknem célhoz értek. Maguk fogalmazták meg (ebben megint csak a magyarokat követve) a kiadandó uralkodói választ. Ez lett az április 8-i híres „cseh charta”, amelyet a cseh nemzeti mozgalom a 20. századig érvényes, vissza nem vont, jogalapot képező iratnak tartott (noha gyengéje éppen az volt, hogy nem volt törvény, csak uralkodói elhatározás), s amely nagy általánosságban méltányolta a cseh követeléseket, de kijelentette, hogy a végleges megoldás az összehívandó *Reichstag*-tól függ. Tehát csak előzetes ígéret volt, afféle elő-trónbeszéd egy birodalmi *Reichstag* számára. Kétségtelen, hogy a *cseh charta* ugyanakkor, ha lakonikusan is, egy cseh felelős hatóságról tesz említést, és pedig „*kiterjedtebb hatáskörrel*”, tehát a tartományi különállásnál mintha többet ígérne – de a *minisztérium* szót nem használja. A *chartát*, a benne megígért egyesülést a morvakkal és a sziléziaiakkal a két utóbbi tartomány rendjei viszont elleneztek (ők ugyanis összegyűlhettek), s ez is gyengítette a cseh mozgalmat, nem is szólva a csehországi németek tiltakozásáról: már másnap ott voltak a Burgban, s őket Pillersdorf belügyminiszter nyugtatja: a végleges megoldást a *Reichstag* dolgozza ki. (A csehországi németység a centralizáltabb Habsburg birodalom és a német egység között ingadozott, ha lehet, mind a kettőt óhajtotta.) A Vencel fürdői bizottság mindezek után *nemzeti bizottsággá* alakult, ideiglenes választási szabályokat fogadtatott el a bécsi kormánnyal, s kírta a tartománygyűlési választásokat. Megnyitását június 7-re tervezték.²⁴

Óriási feltűnést keltett, amikor április elején a frankfurti parlamentet előkészítő ötvenes bizottságba Ausztriából *František Palacký*, a cseh történetírót is meghívták, s ő egyértelműen lemondta a részvételt: „Palacký úr bejelenti, hogy sem maga nem tud jönni, sem képviselőjét nem küldheti – Csehország érdekeit az itt [Frankfurtban] képviseltekkel összeegyeztethetetlennek tartja, attól fél, hogy Ausztria törekvéseink sikere által széteshetnék, kétségesnek tartja emellett, hogy egyáltalán a népakarat bázisán ezt a művet létre lehet hozni”.²⁵ Palacký határozott, konzervatív hangsúlyú álláspontja jelezte először a nyilvánosság számára, hogy a Habsburg birodalom és a német egység ügye *egyszerre* nem képviselhető. Palacký félreérthetetlenül a meglévő Habsburg birodalom (és annak föderalizálása) mellett foglalt állást, érthetően félve attól, hogy a Németországba tagozódó Csehország szlávjai felolvadnak a né-

²⁴ Prinz 20-29.; Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder Bd. III. Die böhmischen Länder im Habsburgerreich 1848-1918. Hrsg.: Bosl, Karl. Stuttgart, 1968. 33-39. (a továbbiakban: Bosl)

²⁵ A Vorparlament ötvenes bizottságának jelentését idéztük: Verhandlungen des deutschen Parlaments. Offizielle Ausgabe I-II. Hrsg. v. Jucho, Fr. S. Frankfurt, 1848. I. 77.

met tengerben. A nemzeti irány nála – másodízben a horvátok után – konzervativizmussal párosult, amennyiben a német fejlődést inkább a republikanizmussal, az osztrákot feltétel nélkül a császársággal azonosította. Frankfurtot, az ötvenes bizottságot megdöbbsentette a hír, most ébredtek rá az egység művének roppant bonyolultságára (korábban sokan azt sem tudták, hogy Csehországban a csehek vannak többségben). Küldöttséget menesztettek Frankfurtból Prágába, hogy a csehekkel tanácskozzanak. Eredmény azonban nem született. Május elején viszont a bécsi kormányba invitálták Palackyt: vegye át az oktatásiügyi tárcát. A bécsi vezetés ezzel akarta jelét adni, hogy nemcsak a németek, hanem a szlávok ügyét is szívében viseli. Palacky azonban ezt az ajánlatot is elhárította.²⁶

Galíciából is megérkezett április 6-án az önállóságot követelő küldöttség Bécsbe. Auszriánál akartak maradni (más választásuk nem is lehetett.) „Ez a kapcsolat azonban csak a közös és korszerű szabadságok alapján állandósulhat, úgy, ahogyan ez ténylegesen már Magyarország és különösen a Poseni Nagyhercegség esetében végbement.” A galíciai lengyelek *nem* tartománygyűlés összehívását kérték, hogy az hozzon új alkotmányt, hanem azt követelték, hogy hagyják jóvá egy *nemzeti bizottság* létrejöttét, amely nemzeti alkotmányt dolgozna ki a tartomány számára. Az érdekegyesítési politika hiányai, vagyis a félelem a parasztoktól, továbbá a lengyel-rutén nemzetiségi szembenállás felismerése tette ilyen óvatossá a tartomány lengyel liberálisait. Az államjogi átalakulást illetően viszont a perszonális unió elképzelés itt is félreérthetetlen, hiszen konkrétan megfogalmazódik a nemzeti hadsereg iránti igény.²⁷

Többször említettük már a magyarok példáját, azt, hogy vívmányaik több tartomány számára mintául szolgáltak. Magyarországnak sikerült Európában először – és lényegében a forradalmon átment országok közül egyedülként – a forradalmi vívmányok legitim, törvényes formában történő rögzítése. Alapvető okát abban lelhetjük fel, hogy a magyar forradalmat intenzív politikai élet, egy „reformkor” előzte meg, melynek során az 1840-es évekre kiérlelt, részletes liberális program született, amely csak a megvalósítás lehetőségét várta. Emellett ez az alkalom szerencsés történelmi pillanatban érkezett el, amennyiben – történelmi véletlen folytán – 1848 tavaszán együtt ült az a *rendi országgyűlés*, amelynek törvényességét sem a magyar konzervatívok, sem az udvar nem vonhatta kétségbe. S ez az országgyűlés elvégezte a másutt a később összehívandó alkotmányozó nemzetgyűléseknek szánt munkát: rögtön *törvénybe iktatta* a társadalmi és alkotmányos átalakulást. (Itáliában, Csehországban még a törvényhozó gyűlés munkájának *megkezdésére* sem került sor. Lombardia és Velence népszavazás útján csatlakozott a szárd királysághoz, ezért ott tartománygyűlések nem kezdtek alkotmányozó munkába, Csehországban pedig a nemesi mérsékelt és a liberális, demokratikus polgári erők közötti összefogás hiánya, továbbá a német-cseh szembenállás gyengítette az erőket annyira, hogy az udvar folyvást elnapolhatta, s így megghiúsíthatta a tartománygyűlés egybehívását.) A többi Habsburg birodalmi tartománnyal, illetve európai országgal egybevetve kétségtelen magyar alkotmányozási siker tényezői között végül harmadikként nem feledkezhetünk meg arról a tudatos politikáról, azokról a politikusokról, akik felismerték, hogy a történelmi cselekvés kivételes alkalmá jött el, s a kompromisszumokat is vállalva egy továbbfejleszthető törvényalkotási munkával legitimmé, megalapozottá, a hadsereg feletti rendelkezés megszerzése révén pedig megvédhetővé tették a forradalmi vívmányokat.

A magyar liberális politika credmőnyei közül elsőként a reformkorban kimunkált *érdekegyesítés* érvényesítését emelhetjük ki, vagyis azt a koncepciót, amely szerint a társadalmi átalakulásnak, a feudáliszmusból való kilábalásnak úgy kell végbemennie, hogy az átalakulásnak minél több haszonélvezője és minél kevesebb kárvallottja legyen. A túlnyomórészt agrárországban konkrétan a jobbágyszabadítás végrehajtása alkotta a legnehezebb feladatot. Az érdekegyesítési politika e téren 1848-ban úgy érvényesült, hogy a jobbágyszolgálat

²⁶ Bosl III. 42.; Prinz 40-41.

²⁷ Hügelmann 249.

rások egyszerre és azonnal megszűntek, a paraszt az általa művelt föld tulajdonosa lett, ugyanakkor a földesurak kármentesítését teljes egészében az állam vállalta magára. A paraszt tehát érdekeltté vált az átalakulásban, előnyösebb helyzetbe jutott, a földesurakat pedig a kármentesítés ígérete elgátolta. Így sikerült a jobbágyság-földesúri ellentétet mérsékelni, s noha számos konfliktus bontakozott ki éppen a jobbágyság-felszabadítás végrehajtása során, Magyarországot parasztfelkelés mégsem fenyegette, sőt a magyar parasztság mozgósítható volt a vívmányok megvédése mellett.

Az ország politikai életében 1848-tól a modern alkotmányosság szempontjai érvényesültek. A rendi gyűlés népképviselői országgyűléssé alakult, a végrehajtó hatalom felelős kormány kezébe került. Az uralkodó bármely intézkedése csak akkor volt érvényes, ha azt a „Buda-Pesten székelő miniszterek egyike aláírja” (ellenjegyzzi).²⁸ Mindennek folytán Magyarországnak a birodalom többi részéhez fűződő kapcsolata *eleve* perszonális unió jellegűvé alakult (noha kezdetben fel sem fogták a törvény hordercjét Bécsben). A perszonális unió kapcsolatot tovább gyengítette, vékonyította, hogy ha az uralkodó nem időzött az országban – s ez volt a „normális” állapot – akkor csaknem teljhatalmú helyettes az ország (országgyűlés által választott) nádora, vagyis 1848-ban István főherceg. Az új magyar kormánynak tehát forma szerint alig-alig kellett kapcsolatot tartania Béccsel. (Volt a magyar királynak néhány ún. „rezervált” jogkör, amelyet „külföldi” tartózkodása idejére is fenntartott magának: a legfontosabb ezek közül a magasabb katonai rangokra történő kinevezés volt.) Akadt azonban a végrehajtó hatalomnak egy területe, amelyet mégsem intézhettek Budapestről, s ez a perszonális uniónál mégiscsak szorosabb kapcsolatot eredményezett: a külügyekre gondoltunk. A perszonális unió a kor államjogában nem alap a külügyek szétválasztására, mivel a követek az uralkodó személyét, *tehát* összes országait képviselik. A külügyeket így a magyarok nem választhatták le, azokat továbbra is Bécsből intézték. A magyar kormány csak beleszólási lehetőséghez jutott, amennyiben felállították a *király személye körüli minisztérium* intézményét, amelyet a tapasztalt idős diplomata, Esterházy Pál herceg töltött be, s akit egykorúak „az osztrák tartományokkal érintkezés miniszterének”, vagy egyszerűen csak – osztrák iratokban is! – „magyar külügyminiszternek” nevezték. (A magyar kormány azonban nem adta fel a reményt, hogy majdan önálló külügyi hálózatot teremthet.)²⁹

A magyar kormány a törvények szentesítése, április 11-e után, hivatalba lépve két, államjogi különállással rendelkező tartomány felett próbálta megszerezni a rendelkezést.³⁰ Részint Horvátország felett, amelyet a törvény – a korábbi jogrend alapján – egyértelműen a pest-budai kormány alá rendelt. Horvátország azonban, élén az udvar bizalmából éppen az engedtlenség céljával még az új törvények életbe léptetése előtt kinevezett új bánnal, Jellačićyal, kezdettől felmondta az engedelmességet: Pest-Budával, István nádorral még tárgyalni sem volt hajlandó. Jellačić ügyes manipulációja az áthidalható államjogi viszályt nemzetiségi konfliktussá fejlesztette, amelyet – elsősorban nem a horvátok, hanem a bécsi udvar érdekében – a „magyarok” fegyveres legyőzésével akart „megoldani”. A másik tartomány az államjogilag különálló Erdély volt, amellyel mindkét ország magyar lakossága szorgalmazta az

²⁸ 1848. III. tc. 3. §

²⁹ Szabad György: A polgári átalakulás megalapozása 1848-ban. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Szerkesztette Spira György. Budapest, 1976.; Szabad György: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. Századok, 1982.; Gergely András: A polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban. In: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerkesztette Pölöskei Ferenc – Ránki György. Budapest, 1981.; Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1987². (a továbbiakban: Hajnal)

³⁰ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. Kolowrat már március 20-án előterjesztést tesz: e két tartományt nem lehet átengedni a magyaroknak, mert akkor hatalmas, kompakt országtömb keletkezik, amely már antidinasztikus célok megvalósítására is alkalmas. HHStA MKA Kt. 226. N° 721.

egyesülést, s azt a pozsonyi országgyűlés áprilisban ki is mondta. Hátra volt még az erdélyi országgyűlés határozata, s ehhez megint meg kellett szerezni az uralkodó jóváhagyását. Az udvarban az amúgy is megerősödött, önállósodott Magyarország újabb megnövekedésétől tartva, többen elleneztek az „uniót”, nem szólva arról, hogy a bécsi rendelkezés alatti, ellenforradalmi bázisul szolgáló tartományként tartották volna meg. Váratlan szövetségesre akadtak ebben az *unió* ellen tiltakozó románságban, amely saját nemzetiségi törekvései, a két román fejedelemséggel (Havasalfölddel és Moldvával) való majdani egyesülés akadályát látta az *unió* kimondásában. Államjogi lehetőségek nem voltak a románok kezében, hiszen az országgyűlésen nem volt képviselőjük. Más eszközök híján tömegmozgalmaik, utóbb fegyveres felkelésük fenyegette Erdélyt.³¹

Az új magyar kormány a meggyengült birodalomból kénytelen volt kitekinteni, külpolitizálni. A magyar érdekek érvényesülését szorgalmazták a birodalmi külpolitikában, elsősorban a bécsi magyar minisztériumon, a külügyin keresztül. A pesti sajtó nem vitatta az olasz tartományok függetlenségének elismerését, s az onnan kivont csapatokat Galíciába, az orosz támadás elleni védekezésül kívánták átcsoportosítani.³² A későbbiekben azonban Lombardia-Velence mellett Galícia is átadásra ítélt tartomány lesz, az önálló Lengyelország fogja visszakapni. De ezután az operáció után a birodalom helyzete biztos, rendezett lesz, az ekkori magyar sajtóban nem kívánják felbomlását.³³

A birodalmon kívül tekintve a miniszterelnök, Batthyány előbb az angolok irányába tájékozódott, s a magyar-angol kapcsolatfelvétel meghiúsulása után fordult a németek, Frankfurt felé.³⁴ Kossuth kezdettől a német orientáció híve volt. Az oroszellenes harcban „áldozatul esni csak akkor nem fogunk, ha nem elszigetelve állunk a viadalon ... bennünket, hacsak a szláv faj által elenyésztetni nem akarunk, függetlenségünk megóvása mellett önlétünk érdeke köt a germán faj szövetségéhez”.³⁵ Igen korán, már egy április eleji pesti népgyűlésen felbukkan a gondolat: a frankfurti német nemzetgyűléshez Magyarország részéről követ küldendő.³⁶ Kossuth, a liberálisokra általánosan jellemző módon, veszélyt csak az abszolutisztikusan kormányzott országok felől tartott elképzelhetőnek: „a szabad népek egymás ellen harcot nem folytathatnak ... hódítás csak a zsarnokok nyercsége”.³⁷

Az 1848 tavaszán, a forradalom nyomán létrejött új szervezetek, kormányok működésében világosan kitapintható a *kölcsönhatás*. Figyeltek egymás társadalmi, politikai, külpolitikai törekvéseire; másolták vagy gátolták az egyes lépéseket. (*Berlin* kormányainak működése, alkotmányozó gyűlésének egybehívása és törekvései csak erősítenék ezt a képet, ennek bevonására azonban itt területi okokból nincs mód.) A forradalommal az élre került új elit, az új hatalom azonban nemcsak abban különbözött a régitől, hogy liberálisokként új bel- és külpolitikai konstellációkban gondolkodott, hanem abban is, hogy csakugyan szélesebb alapokra kívánta helyezni működésének bázisát; társadalmi támogatottságot akart és remélt. A viszonyokat akként próbálták elrendezni, hogy rövidesen a *parlamentekben* megnyilvánuló népakarat érvényesülhessen, vagyis a nép képviselői mondják majd meg ott, hogy hogyan és miként

³¹ Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: Erdély története III. 1830-tól napjainkig. Szerkesztette Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1347-1379.

³² Pesti Hírlap, 1848. ápr. 13.

³³ Pesti Hírlap, 1848. ápr. 3.; Erdődy Gábor: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Budapest, 1988. 49.

³⁴ Sproxton, Charles: Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge, 1919. 63.; Hajnal 71-72.; Blackwell, Joseph Andrew magyarországi küldetési 1843-1851. Sajtó alá rendezte Haraszi-Taylor Éva. Budapest, 1989. 155-156; Kabdebó Tamás: Blackwell küldetése. Budapest, 1990. 179.

³⁵ KLÖM XI. 743. – Kossuth egyszersmind a német hegemonia, túlsúly, hódítás veszélyére is figyelmeztetett. Szabad György: Kossuth Lajos ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977. 135.

³⁶ Pesti Hírlap, 1848. ápr. 12. 323.

³⁷ KLÖM XI. 743.

működjenek. Addig is azonban szabaddá tették a *sajtót*, hogy hallják a *közvélemény* hangját, illetve a liberális elit röpiratai, cikkei révén maga is befolyásolni, irányítani próbálta a közvéleményt. Anélkül, hogy a szélesebb közvélemény és a döntéshelyzetben lévő, legalábbis a hatalom látszatával rendelkező (*liberálisként* meghatározható) elit között mindenkor éles különbséget tennénk, fordítsuk most figyelmünket a parlament nélküli március-áprilisi hónapokban a közép-európai röpiratok özönére, a sajtó egy részének cikkeire, amelyek a térség újjáalakulását felrajzolták, átalakítását tervezgették. (Mint látni fogjuk, az átalakulási processzus *leírása* és az események *alakításának igénye* nem különíthető el élesen egymástól, nem utolsó sorban azért, mert világnézeti és történelmi tendenciák *értvényesülése és érvényesítése* között nemigen tettek különbséget.)

Az általános népek közötti béke és megértés hatja át a március-áprilisi időszakban Közép-Európa sajtóját. Nagy érdeklődés kíséri a népmozgalmakat, a követeléseket, beszámolókat delegációkról, szónoklatokról. A magyar események közül a *Deutsche Zeitung* ismerteti például Pest-Buda forradalmát, közli a *tizenkét pontot*. Felfigyelnek a nádornak adott teljhatalomra, Batthyány kinevezésére, majd ismertetik a magyar kormány összetételét, követik az országgyűlés gyors törvényalkotó munkáját, jelzik bevégeztét.³⁸ Felfigyelnek a horvát-magyar viszály első jeleire is: „Lehet, hogy eredménye háború lesz a magyarok és a délszlávok között.”³⁹ A Magyarország önállósodásával kapcsolatos politikai értékelések ingadozóak: a birodalom gyengeségére éppúgy következtetnek belőle, mint arra, hogy Ausztria őszintén akarja a német egységet, s ezért tisztázza viszonyát nem német tartományaival.⁴⁰

A jövőt röpiratok özöne jósolgatja. Noha ezek többsége naiv tervezgetés, jámbor óhaj, esztörténeti szempontból mégsem érdektelenek. A börtönéből kiszabadult orvos, a würzburgi Gottfried *Eisenmann*, a frankfurti parlament későbbi magyarbarát politikusa, szinte hetente bocsátja közre röpiratait, saját hetilapjában hirdeti a jövőt. Számos konzervatív nézete – így a kétkamarás német birodalmi gyűlésről, a választójogi cenzusról – teljes elutasításra talál. Eisenmannak a német társadalmat és alkotmányosságot illető elképzelésein túlhaladt az idő. (Jellegzetes korai liberális, a középosztályi társadalomfejlődést egyengető gondolata még ekkor is az, hogy a házassági engedély „egy biztosító-intézetbe való belépéstől függjön”.⁴¹ Eisenmann az egész társadalmat szeretné, állami segítséggel, egy általános biztosító társaság keretei között megszervezni.⁴²)

³⁸ Pölzl; Homolka, Emma: Die Wiener Presse vom März bis Oktober 1848 und die außenpolitischen Beziehungen Österreichs zu Italien, Frankreich, England und Rußland. Dissz. 1948. (WNB); Mentschl, Joseph: Die Wiener Presse und das Problem der Bauernbefreiung des Jahres 1848. Dissz. 1948. (WNB); Rossiwal, Gertrud: Die Kritik der Augsburger Allgemeinen Zeitung an der österreichischen Revolution des Jahres 1848. Dissz. 1934. (WNB); Strohbach; Szabó, Gertrude: Die Revolution des Jahres 1848 in der Österreich-Ungarischen Monarchie im Spiegel der Memoiren und der Tagebücher der Zeitgenossen. Dissz. 1948. (WNB); Augsburger, 1848. márc. 17. 1270. (Szarvasy), ápr. 19. 1749. (Wagner), ápr. 21. 1787. (Szarvasy) stb.; Deutsche Zeitung 1848. márc. 23., 24., ápr. 3. stb.

³⁹ Frankfurter, 1848. ápr. 5. (N° 96 B 1.)

⁴⁰ Deutsche Zeitung, 1848. márc. 30. 714.; márc. 31. 716.; Frankfurter, 1848. márc. 29. (Robert v. Mohl szerint Ausztria seregét is szétbontja majd); márc. 31.; ápr. 1.

⁴¹ Eisenmann, G.: Ideen zu einer Teutschen Reichsverfassung. Erlangen, 1848. 16. (a továbbiakban: Eisenmann 1848/1)

⁴² Eisenmann 1848/1. 39. „Ein unbedingtes actives und passives Wahlrecht führt direkt zum Communismus und zur Barbarei.” Eisenmann 1848/1. 30. Határozottan bírálja konzervativizmusát az Eisenmann und die deutschen Wähler című röpirat. Életrajza: Borngässer, H.: Gottfried Eisenmann. Ein Kämpfer für die deutsche Einheit und Vertreter des bayrischen Machtgedankens. Frankfurt, 1931.; Hoffmann, Hans: Johann Gottfried Eisenmann (1795-1867). Ein fränkischer Arzt und Freiheitskämpfer Würzburg, 1967.

A politikus azonban lassan profilt vált, külpolitikával kezd foglalkozni, s ezen a területen éppen a nemzetállami fejlődés elvének elismerésével fokozatosan a baloldalhoz közeledik. Az átmenetet az ugyancsak régi, és társadalmi meghatározottságú kivándorlás-eszme biztosítja: a társadalom feszültségeit az al-dunai irányú kivándorlás hivatott levezetni: a külpolitika Németország számára életkérdés.⁴³ A háború Oroszországgal elkerülhetetlen. Ha a porosz király ettől vonakodnék, a nép háborút kezd, még a porosz királlyal is. Orosz-Lengyelországból és Galíciából ugyanis mielőbb helyre kell állítani Lengyelországot. Ausztria a dunai fejedelemségekkel kárpótolhatja magát. Posen viszont legyen német terület, akár lakosságcsere árán is, helyette Lengyelország kapjon tengerpartot. Az oroszellenes háborúban a franciák, a lengyelek és a skandináv országok a németek mellé állnak. „Negyedikként a magyarok személyében nemes nép áll oldalunkon. Magyarország pompás ország és nagyszerű népe van ... a magyarság magvát, a magyar nemességet úgy köszöntöm, mint egy virágzó állam valóban nemes építőkövét, mivel ők a «szabadság és jog mindenkinek» nemes elvét emelték az állam legfőbb jelszavává, és ezáltal a haladás pályájának olyan útjára léptek, mint amilyenre születési arisztokrácia még sohasem.”⁴⁴ Eisenmann egyenesen sajnálja, hogy „teljességgel lehetetlen” ezt a szép országot közvetlenül az alakuló német államhoz csatolni, de igazi barátát, hű szövetségessé tethetik.⁴⁵

Az osztrák szerzők viszont nem adták volna fel oly könnyen a Habsburg birodalom különállását. Ausztria önállóan szerezte meg a szabadságot a maga forradalmával, önálló is marad – hirdeti meg Bernhard *Friedemann*. Igaz ugyan, hogy Itália már csak esztelenesen tartható meg, egy alkirály és önálló alkotmányosság segítségével, Galíciától is meg kell válni, emellett „Magyarország már ... gyakorlatilag elvált Ausztriától”. Utóbbi megszűnik ugyan, mint nagyhatalom, de a német egység segítségével valahogy regenerálja önmagát. A belső integráció fontos eszközként a szerző is az oroszellenes háborút tartja.⁴⁶

A legismertebb liberális osztrák publicisták egyike, a forradalmat megelőző időkből „szibillai könyveivel” jelentkező Karl *Moering*, ugyancsak nap-nap után ontja iratait. A régi erők nem jöhetnek többé elő – írja néhány nappal a forradalom után –, mivel akkor „a magyar tartományok, tizenöt millió ember, kiknek elege van a csalódásból és a hazugságból, elszakadnának”, továbbá szláv királyságok alakulnának, az olaszok és lengyelek végleg elválnának. Márpedig Ausztria keleti hivatását csak Magyarország segítségével gyakorolhatja. A jelszó ezért: *Germánia és a Duna*.⁴⁷ Másnap újabb röpirattal jelentkezik, megint csak *Cameo* álneven. Ebben már bécsi egyesülésre szólítja fel a magyarokat, cseheket. „Bécsben van a Ti birodalmi gyűlések ... nem Prágában, nem Pesten! és Frankfurtban trónol a civilizáció parlamentje, ahol a nagy, szabad, erős Ausztria elnököl ... Frankfurtban van *Ausztria jövőjének szibillai könyve*” – utal végül saját könyve címére.⁴⁸ Az erre következő nap Moering módosítja a tegnapi jelszavát. Ha eddig Germániát és a Dunát emlegette, most új jelszava: Fel, fegyverbe! Vagyis oroszellenes háború biztosítsa a Duna torkolatát. Konkrétan Magyarország feladata a dunai tartományok visszahódítása, Magyarországot pedig csak Ausztria

⁴³ Bericht des Dr. Eisenmann an seine Wähler in Nürnberg und Bayreuth über unsere Zustände und Aufgaben. Nürnberg – Erlangen, 1848. 7.

⁴⁴ Eisenmann, Dr.: Aufruf zur Herstellung des Königreichs Polen. Erlangen, 1848. 9-18., 20. (a továbbiakban: Eisenmann 1848/2.) – Eisenmann Magyarország iránti szimpátiái tehát még a Vormärzből származnak, s nem 1848-ból.

⁴⁵ Eisenmann 1848/2.

⁴⁶ Friedemann, B.: Oesterreichs Wiedergeburt seit dem 13. März 1848. III. Die gegenwärtige Lage Oesterreichs. Anhang: Kossuths Rede in der Ständesitzung vom 3. März. Leipzig, 1848. 42-51.

⁴⁷ [Moering, Carl:] Cameo: Oesterreichs Lage und sein Weltberuf. Ausgegeben am 27. März. Wien, 1848. 10.

⁴⁸ [Moering, Carl:] Cameo: Der rechte Augenblick. An die Völker Deutschlands und Oesterreichs. Wien, 1848. 1-6.

tarthatja meg a németek számára, tehát Ausztriának kell vezetnie Frankfurtban is.⁴⁹ Következő röpirata – ez már nem egy nap múlva, hanem egy hét múlva jelent meg – belenyugszik Itália, Galícia elvesztésébe, viszont a csehekkel, magyarokkal közös *Reichstagot* követel Bécsben, amelyhez előbb-utóbb a dunai fejedelemségek is csatlakoznak.⁵⁰ A jelenlegi Ausztria – figyelmeztet a következő hét újabb röpirata – túlságosan gyenge, szinte csak földrajzi fogalom. „Már most oldódik, és további visszalépésekkel teljesen feloldódik Ausztria Magyarországon. Ezért Ausztriának magával kell ragadnia Magyarországot, és ez csak Németország által történhet ... Magyarország és Csehország szeparatista tendenciái csak azáltal béníthatók meg, ha Ausztria csatlakozik Németországhoz. Ezen csatlakozás (*Anschluss*) nélkül Ausztria magyar vagy szláv birodalom lesz.”⁵¹

Moering éles szemmel vette észre, már április elején, hogy Magyarország önállósult, törvényes belső és külső viszonyai rendezettek, ezért mágnesként maga köré rendezheti a széteső Habsburg birodalom (nem német és nem olasz) maradványát. A korabeli magyar külpolitikai gondolkodásban megfogalmazódó elképzelések szerint a német egység kiteljesíti majd Magyarországot önállóságát. Moering számára viszont éppen a német egység akadályozza majd a magyar hegemoniát, mivel Németország lesz az a mágnes, amely az osztrák lágyvason keresztül Magyarországot magához vonzza.

Van olyan vélemény is, amely ekkor tudomásul veszi a Habsburg birodalom felbomlását. A magyarok gyakorlatilag már elszakadtak, „még egy lépés, és kinyilatkoztatják tökéletes függetlenségüket”.⁵² Mindezt tudomásul kell venni. Németországot orosz háború fenyegeti, segítségére nem lehet számítani. Ezért Ausztria német tartományaival olvadjon be a német egységbe, a többi nemzetet bocsássa szabadjára. A „barokk, természetellenes fércmű” szétesik. Az eddigi térség felett mégis megszerezhető a *német* fölény, csak éppen nem hatalmi, hanem modern, kereskedelmi eszközökkel. Osztrák *Reichstagra* ezért semmi szükség.⁵³ Ugyancsak az álláspontot képviseli *Beidtel* morvaországi hivatalnok is: az egész alkotmánykérdés a német tartományokra korlátozódik, amelyeknek Frankfurtban a helyük, nincs szükség bécsi parlamentre. Magyarország teljes függetlenségét el kell ismerni, s német–magyar szövetséget kell kötni. A megszűnt birodalomért talán jut annyi kárpótlás, hogy egy Habsburg lesz a német császár.⁵⁴

Habsburg legyen a német császár – hangsúlyozza a *Wiener Zeitung*-beli vezércikkeit kiadó bécsi orvos-publicista, *Egger*. Ausztriának döntő szava lehet egy egyesült Németországban. Magyarország német nemzetiségi Németország előőrse képezik. A magyarok külön alkotmányossága nem szerencsétlenség Németország számára, azonban „Magyarország saját akaratából el fog és el kell hogy térjen a szeparatizmus ösvényéről, amelyre mostanság rálépett ... nagyon közelünk látjuk azt a jövőt, amikor Magyarország, nemzetiségének és alkotmányának tökéletes megőrzésével, még szorosabban csatlakozik Ausztriához és Ausztriával Németországhoz; mert ki tagadná, hogy a Németország, Ausztria és Magyarország közötti vámsorompók csak lefékeznek Európa szívében az áruforgalmat, és ki tagadná, hogy a vámege-

⁴⁹ [Moering, Carl:] *Cameo: Unsere Gegenwart*. 1. Die neue deutsche Kaiserzeit. 2. Der drängende Moment. Ausgegeben am 29. März. Wien, 1848. 8-11.

⁵⁰ [Moering, Carl:] *Politische Miscellen*. Guther Rath für Österreich. Wien, 1848. 82. (a továbbiakban: *Politische Miscellen*)

⁵¹ *Politische Miscellen* 301-302.

⁵² *Oesterreich und die Constitution*. Politische Fragmente von einem oesterreichischen Juristen. Leipzig, 1848. 34. (a továbbiakban: *Oesterreich und die Constitution*)

⁵³ *Oesterreich und die Constitution* 35-51.

⁵⁴ *Beidtel, Ignaz: Die politischen Zustände der österreichischen Staaten nach dem Zustande vom 16. April 1848*. Wien, 1848. 26-36.

sült Németország súlypontja Ausztriában nyugodhatna?”⁵⁵ Ausztriának önálló császárságként kell fennmaradnia, ha másként nem megy, Frankfurtot otthagya, de a legjobb mégis az lenne, ha egyesülhetne Németországgal.⁵⁶

Egy ulmi jogász, Göriz erősen központosított német hatalmat szeretne, a Habsburgok vezetésével. Németország jövője a dunai tartományoktól, az ide irányuló német kivándorlástól függ – fogalmazza újra a *Vormärz* közhelyét. Éppen ezért viszont nem kívánatos Magyarország önállósága, ez csak a poroszoknak kedvezne. A Habsburgok német császársága révén a nem német tartományok közvetlenül Németországhoz kapcsolódnának. „Ausztria feloldása Németországban az egyetlen eszköz, hogy Ausztriát megmentjük a szlávoknak történő alávétéstől.”⁵⁷

Az ismert liberális, Constantin *Frantz* névtelen röpirata Ausztria nem német tartományait éppen azáltal ellensúlyozná, hogy Poroszország viszont majd Lengyelországgal teremti olyan föderatív kapcsolatot, mint Ausztria Magyarországgal. Ha pedig a dunai fejedelemségek csatlakoznának Ausztriához, északon balti szövetségi rendszer alakulhatna ki. Németországot így szövetséges, föderált országok veszik körül keletről, s később talán nyugatról is.⁵⁸

A lapok szerkesztői általában nem adtak teret a röpiratírók többnyire alap nélküli spekulációinak, az újságokban így alaposabb, realisabb helyzetlelmzések láttak napvilágot. A *Deutsche Zeitung* egyik elemző cikke arra is felhívja a figyelmet, hogy Magyarország ugyan az elszakadásra spekulál, azonban a délszláv veszély folytán, politikai megfontolásból, mégis Ausztriához fog közeledni.⁵⁹ Az *Augsburger* elemzője, *Laube* (Metternich minisztériumból, persze névtelenül) egyenesen azt mondja: talán magukra is kellene hagyni a magyarokat, s azután a szláv és az orosz veszély majd közelítésre kényszeríti őket. Hiszen nagy kérdés, meg tudják-e szervezni önállóan az egész térséget. Nyilván jobb lenne számukra is a szövetség Ausztriával, s ezen keresztül Németországgal.⁶⁰ A *Deutsche Zeitung* a maga részéről nem bánja, hogy – egy vezércikk címével élve – „Ausztria felbomlásban”. Így még inkább kiderül, hogy azoknak lett igazuk, akik kezdettől a poroszokra támaszkodva kívánták megvalósítani a német egységet.⁶¹

Akár a Habsburg birodalom újjászervezését, akár felbomlását tudomásul véve politizáltak is a német és osztrák liberálisok március-április folyamán, megoldást, segítséget, rendcést a német egységtől, Frankfurttól vártak. „Egy királyságot egy osztrákért!” – kiáltott fel a *Weiner Zeitung* cikkírója, mivel mindenki a német egység hívének mutatkozott Bécsben.⁶² A fekete-sárga birodalmi mentalitás látszólag teljesen a háttérbe szorult. A „schwarzgelb” még Bécsben is a „reakció” szinonimájának számított.⁶³ A látszólagos Frankfurt iránti lelkesedés hátterében azonban sokszor, mint láttuk, ott rejtett a megfontolás: majd Frankfurt valahogyan segít reorganizálni az osztrák monarchiát. Találón jegyzte fel az író, *Hebbel* ekkoriban naplójába: „A kedves osztrákok! Most az iránt vágyakoznak, hogy hogyan közösködhetnének Németországgal, anélkül, hogy Németországgal egyesüljenek. Ez nehezen lesz kivitelezhető, éppoly nehezen, mintha ketten, akik csókolódní szeretnének, egyszersmind a há-

⁵⁵ Egger: Deutschlands Wiedergeburt vom österreichischen Standpunkt. Wien, 1848. 18. (a továbbiakban: Egger)

⁵⁶ Egger 19-28.

⁵⁷ Göriz, C.: Das neue deutsche Reich. Ulm – Stettin, 1848. 99.

⁵⁸ [Frantz, Constantin:] Polen, Preußen und Deutschland. Ein Beitrag zur Reorganisierung Europas. Halberstadt, 1848. 11.

⁵⁹ Deutsche Zeitung, 1848. ápr. 6. 775. (Aus dem österreichischen Südslavenlande.)

⁶⁰ Augsburger, 1848. ápr. 21. 1846.

⁶¹ Deutsche Zeitung, 1848. ápr. 7. 778. (Österreich in Auflösung.)

⁶² Pölzl

⁶³ Pölzl; Stiles, Henry: Austria in 1848/49 I-II. London, 1852. I. 119.

tukkal szeretnének egymásnak támaszkodni!”⁶⁴ A március-áprilisi röpiratok szerzői közül a nem osztrák szerzők jó része viszont elfogadná, tudomásul venné a Habsburg birodalom szétesését, s kárpótolva érezné magát a (lehetőleg Habsburg vezetésű) német birodalommal.

A konkrét tervezetek jóindulatúak: nem a saját érdekek kíméletlen érvényesítését akarják. Kevés szó csik gazdasági, hatalmi szempontokról. Azt a jövőt tervezgetik, amely állítólag mindenkinek, mindegyik nemzetnek megfelelő lesz. Csak éppen – s ez a történelem menete felismerésének, a tudás birtokának hitéből fakad – a szerzőknek eszébe sem jut, hogy eltöprengjenek azon: vajon mit akarnak *maguk az osztrákok, a csehek, a magyarok, a délszlávok*? Mindenki jóakarátú, de a tervezetek nem úgy szólnak, hogy várjuk meg a népképviselők állásfoglalásait, a népakarat valaminek nyilvánítását (a cseh, magyar, délszláv sajtóra sem kíváncsiak!), hanem akként, hogy a helyzet logikája, a nemzetek érdeke ilyen és ilyen fejlődést valószínűsít. Így azután a nemzeti érdeklődések meg sem jelenhetnek, akarva-akaratlan átengedve artikulálódásukat a konzervatív tábornak.

A *hatalom, erő, erőszak* politikai kategóriái hiányoznak a liberálisok politikai szótárából. Mindez a múlté, vallják a demokratákkal együtt, csak míg a demokraták *tabula rasát* kívánnak, s újrendeznének mindent, a liberálisok a történelmi alapokról, az adott helyzetből indulnak ki. Egyetlen röpirat sem foglalkozik a hadsereg feletti rendelkezés kérdéseivel, s a legtöbb szorgalmazza a háborút Oroszország ellen!

A Habsburg birodalmat szétesésben látókat korántsem kívánjuk ugyanakkor naivitásban elmarasztalni. A hivatalos diplomácia is hasonlóan ítélte: „Ausztia szétesik és úgyszólván eltűnik számunkra” – fogalmaz a cár egyik követe, s külügyminisztere is kijelenti, hogy Ausztia többé nem töltheti be azt a helyet, amelyet elfoglalt Európában.⁶⁵ Mécész terveket sző az új helyzetben az új diplomácia. Freiherr Heinrich von Arnim-Suckow, az új porosz külügyminiszter március 20-án, névtelenül ugyan, de szerzőségét sejtetve jelenteti meg röpiratában külpolitikai programját: Lengyelország helyreállítandó, Franciaországgal szövetségben háború kezdődjék Oroszország ellen. Ausztia szétesik, német-Ausztia csak másodrendű tényező lehet Németországban. A német egység élére álljon Poroszország.⁶⁶ Németországnak vigyáznia kell arra, hogy ne keveredjék bele Ausztriának nem német tartományaival folytatott háborújába (vagyis az itáliai ügyekbe). – Április közepén Franciaország visszatartja a szövetségi ajánlatot, a „forradalmi” külpolitikának ettől kezdve nincs többé realitása. Az orosz fenyegetés viszont megmarad, s hathatósan befolyásolja a porosz politikát: a liberálisok közül a hivatalban lévő politikusoknak nehéz dolguk lesz.

Heinrich von Gager, a délnémet liberálisok vitathatatlan tekintélyének, a parlament későbbi elnökének politikai elképzelései a tervezetek bemutatásától ismét a realisabb számítások felé irányíthatják figyelmünket. Testvére, Max von Gager március első napjaiban a fedelmi udvarokat körbejárva érvelt a porosz vezetésű német egység mellett. Korántsem osztatlan sikerrel. „Báró, Ausztriát nem hagyhatjuk ki” – jelentette ki neki I. Lajos magyar király.⁶⁷ És még csak ezután érkezett meg a bécsi forradalom híre! „Minő következményekkel jár még ez majd Ausztia Németországhoz való viszonyára!” – sóhajtott fel Heinrich von Gager.⁶⁸ A *berlini forradalom* nem várt eseményként tovább bonyolította a helyzetet. Berlinben március 21-én a porosz király, IV. Frigyes Vilmos ugyan kijelentette, hogy „mostantól Porosz-

⁶⁴ Hebbel, Friedrich: Tagebücher I-II. (Werke IX-X.) Berlin – Leipzig 1908. II. 124. (1848. ápr. 18.)

⁶⁵ Birke, Ernst: Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. Beiträge zur Politik und Zeitgeschichte. Köln – Graz, 1960. 130.

⁶⁶ [Arnim, H. v.:] Die politische Denkschrift vom 17. März über die französische Februar-Revolution und ihre Folge für Deutschland. Berlin, 1848. (A külügyminiszter Freiherr Heinrich Arnim-Suckow nem tévesztendő össze a berlini forradalom utáni első miniszterelnökkel, Graf Arnim-Boitzenburggal.)

⁶⁷ Valentin, Veit: Geschichte der deutschen Revolution 1848-49. I-II. Berlin, 1930-1931.; Köln, 1970². (a továbbiakban: Valentin)

⁶⁸ Gager, Heinrich von: Das Leben des Generals Friedrich von Gager. I-III. Leipzig, 1856. II. 653.

ország felolvad Németországban”, ám a berlini vércngzések folytán az uralkodó népszerűsége Németország-szerte a mélypontra süllyedt. Még mindig rá alapozva teremtdjék meg az egység?

E kérdésekre választ keresve Heinrich von Gagern március 24-én a darmstadti tartománygyűlésen ismét nagy beszédet mondott. Előre megjósolta a magyarok önállósodását, elismerte az olaszokét. Gyakorlatilag Ausztria felbomlásával számolt. Sok időbe telik – mondotta –, amíg Ausztria belső viszonyai tisztázódnak, s addig nem lehet várni a német egységgel. „Egy akként fennálló Ausztria összképviselésének lehetetlensége – emlékszik vissza –, következképp a birodalom parlamenti kormányzatának lehetetlensége mihamarabb ott volt szemünk előtt.” Ha létrejött volna egy teljes körű osztrák *Reichstag*, talán Bécsben folytatni lehetett volna a *divide et impera* manipulatív politikáját. „A magyarok és olaszok kiválása után, amelyet a szlávok győzelmi kiáltással köszöntöttek, egy osztrák *Reichstag* csak mint a különböző szláv törzsek nagy randevújának színtere jelent meg, hogy befolyásolják a kisebbségben fellépő német nemzetiséget, amelynek így nem lehetett hivatása, hogy parlamentáris *birodalmi kormány* tényezője legyen.”⁶⁹ Ausztria később természetesen egysülhet Németországgal. De egyelőre egy szűkebb német egység jön csak létre, s ehhez szövetségi viszonyban csatlakozhat Lengyelország, vagy akár Itália, Magyarország. – Gagern itt körvonalazza először, még csak halványan, egy szorosabb szövetségi államra és egy lazább állam-szövetségre vonatkozó elképzeléseit.

Ekkor ideiglenes német államfőként egy nem uralkodó hercegre gondolt, vagyis Gagern észrevette forradalom előtti tervének gyenge pontját, azt, hogy a porosz király vonakodik elvállalni a neki szánt szerepet, továbbá, hogy Poroszországban egyáltalán nehéz bázist találni egy olyan program számára, amely a porosz alkotmányosságot csak azért teremtené meg, hogy azután Poroszország korlátozza magát az új, birodalmi alkotmányosság érdekében.⁷⁰ (Érdekes, hogy István főherceg német szerepvállalása, csetleges államfősége ekkor és itt, Darmstadtban fogalmazódik meg először!⁷¹) Gagern külpolitikai elképzelései – megint csak a *Vormärz*-hez viszonyítottan – változatlanok: Posen tartomány átadandó a lengyeleknek, s Lengyelország helyreállítása érdekében hadat kell üzenni az oroszoknak.⁷² Gagern programját, porosz irányultsága miatt, nem fogadta Darmstadtban lelkesedés.⁷³

Mit szólt a hivatalos osztrák politika? Többnyire csak hallgatott. Az osztrák minisztérium, mivel nem kapott „hivatalos” értesítést Magyarország államjogi önállósulásáról, *hallgatólagosan* illetékesnek tekintette magát az egész birodalom, tehát Magyarország tekintetében is.⁷⁴ Fiquelmont külügyminiszter arra utasította frankfurti követét, Colloredot, hogy a *Német Szövetség* meglévő rendszerét őrizze. „Elkerülhetetlennek tartjuk, hogy az összesség ügyeit intéző nép- avagy jobban mondva rendi képviselőben részt vegyünk; és ezt az ügyet magunkévá tesszük, amennyiben nem vezet Németország tényleges köztársaságosodásához,

⁶⁹ BAF NL Gagern (H 81. Selbstverteidigung) p. 75. A március 24-i beszéd: Darmstadter Zeitung, 1848. márc. 28. Au. o. Beilage zu N° 88. Gagern előző, február végi darmstadti nagy beszéde tartalmában és a szituációt tekintve Kossuth 1848. március 3-i nagy felirati beszédével állítható párhuzamba: Gergely András: Egy európai analógia: Kossuth és Heinrich von Gagern. Rubicon, 1992. 2. 28-29.; 1995². 1-2. 34-35.

⁷⁰ Meinecke, Friedrich: Radowitz und die deutsche Revolution. Berlin, 1913. 348.

⁷¹ Valentin I. 466.

⁷² Valentin I. 465. – Kétségkívül van valami paradox abban, amikor a haladó pártok azt állítják: az ő háborújuk cleve más jellegű – hangsúlyozza Rothfels, Hans: 1848. Betrachtungen im Abstand von Hundert Jahren. Darmstadt, 1972². 74.

⁷³ Legálábbis az osztrák követ beszámolója szerint: HHStA Staatskanzlei (a továbbiakban: St. K.) Deutsche Akten (a továbbiakban: Dt. A.) Kt. 80. p. 127.

⁷⁴ Pillersdorf, Franz: Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1849. 31.

vagyis az összes német kormánynak ezen népképviseletnek történő *alárendelődéséhez*.⁷⁵ Colloredo határozottan kinyilatkoztatta: Ausztria nem rendeli magát alá a szövetségi gyűlésnek. „Ennél már az is jobb, ha az osztrák császár Pesten rendezkedik be és a szláv nemzetiségek élére áll.”⁷⁶ A bécsiek kezdeti lelkesedésükben a birodalmi jelképeket, a császári koronát vissza akarták küldeni Frankfurtba. Majd ha lesz birodalom, odaadjuk – jelentette ki diplomatikusan Ficquelmont.⁷⁷ A külügyminiszter még azt az indítványt is elutasította, hogy egy területek felett nem uralkodó főherceg legyen a császár: pápánál még elképzelhető az efféle, egy német császárnál lehetetlenség.⁷⁸

A leendő össznémet nemzetgyűlés hatáskörét viszont a frankfurti *Vorparlament* előre kijelölte: a gyűlés hivatott lesz, a fejedelmek egyetértése nélkül, az alkotmány elfogadására. Az osztrák kormány, ha elveihez ragaszkodik, nem engedélyezhette volna, hogy képviselőket küldjenek Frankfurtba. „Az osztrák állam nem adhatta fel német alapjait anélkül, hogy romba ne döntse magát” – ismeri be Ficquelmont utólag.⁷⁹ Eleget tettek tehát Frankfurt felszólításának. A birodalom vezetésének *német* jellege is kockán forgott, de főleg arról volt szó, hogy még egy kihívást, még egy ellenséges központot, még egy népszerűtlen intézkedést az elszigetelt, nehéz helyzetben levő bécsi kormány (gondoljunk csak az itáliai hadszíntérre, a magyarok különválására, a csehek követelésére) nem vállalhatott. Ficquelmont szerint „nem tudtunk, nem akartunk elválni Németországtól, és nem volt szabad vele úgy egyesülnünk, ahogy ezt Frankfurtban szándékoztak.”⁸⁰ Amit tehát Hebbel előbbi idézetünkben az osztrákok naiv, ellentmondásos politizálásáról jegyzett fel, az egyúttal a bécsi vezetés „konceptiózus” politikája is volt. A bécsi kormány a tartományi rendi gyűléseken választotta volna meg a küldötteket, de végül meghajolt a *Vorparlament* akarata, az általános választójogon alapuló, választási körzetekben történő (egyébként közvetett) választás előtt. Az új német szövetséget úgyszólván csak akkor hagyja jóvá az osztrák császár, ha az megfelel a Német Szövetséghez tartozó osztrák tartományok érdekeinek éppúgy, mint az *összmonarchiának*.⁸¹ A bécsi kormány érezte, hogy „Frankfurt sokkal messzebbre ment, mint ameddig a mi szándékunk volt menni”⁸², csak éppen nem volt hova máshová mennie! Más szövetségesük nem lehetett. Ha még a frankfurti támogatásról is lemondanak, az belpolitikájukban végképp a szláv nemzetiségek felé fordulást eredményezte volna. „Itt még nem tudják, hogy mint német vagy mint európai hatalom viselkedjenek” – jegyzi fel a szász követ.⁸³ Mindenesetre azt az indítványt, hogy a birodalom más területeit is vegyék fel a Német Szövetségbe, Pillersdorf határozottan visszautasította. „Magyarország melléktartományaival, melyekhez Dalmáciát is oda kell számítani, ez ügyben egyáltalán nem lehet kérdéses.” Lombardia és Velence vagy Galícia éppúgy nem jöhet szóba. A többi tartomány pedig – Isztria kivételével – tagja a Német Szövetségnek.⁸⁴

⁷⁵ HHStA St. K. Bundespräsidium, Gesandtschaft Frankfurt. Kt. 15. Weisungen p. 574.

⁷⁶ Meinecke, Friedrich: Weltbürgertum und Nationalstaat. Berlin, 1909². 85.

⁷⁷ Ficquelmont, Ludwig: Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis zum 4. Mai 1848. Leipzig, 1850. 66-67. (a továbbiakban: Ficquelmont)

⁷⁸ HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. p. 313.

⁷⁹ Ficquelmont 53.

⁸⁰ Ficquelmont 51.

⁸¹ Ficquelmont előterjesztése a császárnak: HHStA Ministerrats-Akten (a továbbiakban: MRA) Kt. 1. N° 57. p. 193.

⁸² HHStA MRA Kt. 2. N° 292-294. p. 809.

⁸³ Vitzthum von Eckstädt, Carl Friedrich Graf: Berlin und Wien in den Jahren 1845-1852. Politische Privatbriefe des –. Stuttgart, 1886. 88.

⁸⁴ Colloredo frankfurti követ javaslatát utasítja el, aki Nyugat- és Kelet-Poroszország felvételét akarta ezzel ellensúlyozni. St. K. Bundespr. Ges. Fft. Weisungen Kt. 15. p. 677. A fogalmazványban Pillersdorf Dalmácia Magyarországhoz tartozását „wenigstens nach seiner (Ungarns [?] Pillerdorfs [?] – G. A.)

Április 21-én, a német nemzetgyűlési választások alkalmával a kormány végül szint vállalt. A *Wiener Zeitung*ban kis közlemény jelent meg, amely a *Német Szövetség*hez tartozó területek részét feltétlenül alárendelését nem volt hajlandó elismerni, és kijelentette, hogy minden frankfurti határozat érvényét saját jóváhagyásuktól teszi függővé, sőt esetleg be sem lépnek az új szövetségbe.⁸⁵ Körlevél közölte a német követekkel: ez a kormány hivatalos álláspontja.⁸⁶ Az *Augsburger* találozón jegyezte meg: a Habsburg birodalomban azonban két kormány van; az *osztrák* kormány a *magyar* nevében pedig nem nyilatkozhat!⁸⁷ A kisebb német udvarokat bátorította, a liberálisokat és demokratákat felháborította a bécsi kormány nyilatkozata.⁸⁸ Gagern az előkészületi időszakban csak felesleges izgatási anyagot látott benne.⁸⁹

Az április 21-i nyilatkozat nem külpolitikai, hanem belpolitikai jelentőségű. Bécsből rögtön megüzenték a cseheknek: most már nyugodtan részt vehetnek a választásokon, mert a szlávok érdekeit Frankfurtban is meg tudja vétojjával védeni a bécsi vezetés.⁹⁰ Április 24-én a prágai cseh nemzeti bizottság mégis elutasította a választást, s Ausztria iránti ragaszkodásuk kifejezéséként a cseh nemzeti színek mellett az osztrák színek kitűzését és viselését is elhatározták.⁹¹ Ha Frankfurt döntései nem kötelezik Bécsot, nem szükséges, hogy oda elmenjenek.⁹² Ami a német szövetségi ügyeket (kereskedelmi szerződések, flotta, közös katonaság) illeti, „csak akkor lehet a tartósság valószínűségével megtanácskozni és elhatározni, ha Németország és Ausztria benső állapota újjáalakítható és megállapítható.”⁹³ Érdemes felfigyelnünk erre az érvelésre: először fogalmazódik meg 1848–49 során, de nem utoljára, hogy Németország addig nem tudta elrendezni magát, amíg Ausztria nem nyilatkozott arról, hogy kívül kíván-e maradni vagy részt kíván-e venni a német egységállamban. Ördögi kör keletkezett tehát, amely körül mesteri ügyességgel forog majd az év vége felé Schwarzenberg ördögi diplomáciája ...

Végül az osztrák kormány a csehországi választásoknál passzívan viselkedett, így csak a németlakta területek választottak Frankfurtba; a csehok Palacky döntéséhez igazodtak.⁹⁴

A Habsburg birodalom egybentartásának igényét még világosabban jelezte, hogy éppen a választások idején, április 25-én az uralkodó – Pillersdorf belügyminiszter ellenjegyzésével – alkotmányt bocsátott ki. Az alkotmány hatálya az örökös tartományokra terjedt ki (tehát az olasz tartományokra és Magyarországra nem), s elrendelte egy bécsi népképviselőt, a *Reichstag* egybehívását. Az alkotmány garantálta „minden néptörzs számára nemzetiségének és nyelvének egyenjogúságát”, de éppen azáltal, hogy közlebbtről meg nem határozott „néptörzsek” jogait ismerte el, homályban hagyta (főként a csehek) történeti-jogi igényeit. Számos kritika érte az alkotmányt amiatt is, hogy nem népképviselői döntés, hanem uralkodói oktroj eredményeként látott napvilágot, továbbá bíralták választójogának szűkösségét.⁹⁵ A lényeg az volt, hogy a bécsi kormány az alkotmány kihirdetésével mintegy bejelentette:

„Meinung” megszorítással látta el, majd kihúzta. HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. (2) p. 202. – Pillersdorf továbbá aligha sejtette, hogy Isztria felvételét a Vorparlament titokban már elhatározta!

⁸⁵ Wiener Zeitung, 1848. ápr. 21.

⁸⁶ HHStA St. K. Dt. A. Kt. 80. (2) p. 303.

⁸⁷ Augsburger, 1848. ápr. 29. 1913. (SW [Bröcker]: Die Wiener Zeitung vom einundzwanzigsten April.)

⁸⁸ HHStA St. K. Gesandtschaft Dresden Berichte 1848. N° 40.; Dt. A. Kt. 80 (2) p. 351.

⁸⁹ HHStA St. k. Gesandtschaft Darmstadt Berichte 1848. Kt. 7 N° 184. p. 151-153.

⁹⁰ BAF NL Gagern (H67) 37. (Zuschrift des Wiener Central-Comité an das böhmische National-Comité)

⁹¹ BAF NL Gagern (H67) 34. (Stadion jelentése)

⁹² BAF NL Gagern (H67) 39-40. (Promemoria des böhmischen Nationalcomité an s.M.)

⁹³ BAF NL Gagern (H67) 39.

⁹⁴ BAF NL Gagern (H67) 42. (Pillersdorf nyilatkozata)

⁹⁵ Funk, Werner: Die Verfassungsfrage im Spiegel der Augsburger Allgemeinen Zeitung von 1818–1848. Berlin, 1977. 168.

a birodalmat újjá kívánja szervezni. Mivel azonban az olasz tartományokhoz és Magyarországhoz fűződő kapcsolatokról abban egy szó sem esett, tisztázatlan is maradt: hogyan képzelik el a Habsburg Birodalom reorganizációját.

A magyar kormány, mint ismeretes, a teljes, Ausztriára is kiterjedő német egység megvalósulására építette jövőterveit, legalábbis ezt tartotta a lehetséges legkedvezőbb variánsnak.⁹⁶ Ekként kialakult egy német-magyar érdektalálkozás, amelyben az „osztrák” elem hol a némettségbe olvadónak, s ekként a magyarokkal együttműködőnek mutatkozott, hol pedig a birodalom fenntartását hangoztatva a magyar különállás kritikájának, ellenzésének adott (májusig csak!) hangot. A cshek, mint ismeretes, és röviden jeleztük is, a föderatív Habsburg birodalom híveiként elutasították a teljes német egységet és a magyar különállást, s ebben szövetségesre találtak a Habsburg birodalom többi szláv népében, akiknek sajtója ismertetését itt mellőzni voltunk kénytelenek.⁹⁷

Érdektalálkozás és szembenállás jellemzi tehát már 1848 áprilistól a forradalom kihívására adott közép-európai liberális válaszokat. Az *ancien régime*, illetve az azt elsöprő *forradalom*, végül a még csak felsejlő *ellenforradalom* erői ezért szövetségeseket keresve egymás felé is tájékozódnak. A liberálisok, mint erre újabban a marxista történetírást bírálva mind többen rámutatnak, kezdettől, a *Vormärz* időszakban kialakított elképzeléseknek megfelelően, többnyire az *alkotmányos monarchia* keretei között képelték el a liberális államberendezkedés megvalósítását, s ekként érthető, és nem volt „árulás”, ha a dinasztikus körök felé tájékozódtak, velük a kompromisszumot keresték.⁹⁸ Még érthetőbb, ha a *gyengébbek*, erős liberális mozgalmat kifejleszteni nem tudók szövetségest keresve ugyanebbe az irányba tájékozódtak; s az is, ha ott, illetve a nyilvánosság előtt határozott program, követelések helyett általános öhajításokkal jelentkeztek.⁹⁹

A forradalmak kihívására adott rögtöni, március-áprilisi válaszok szemügyre vétele már jelzi, hogy az érdekvizonyok bonyolultsága, az átalakulás konkrét formáinak keresése legalábbis igen nehézze fogja tenni a liberális nemzeti, államszervezési célok akár csak részleges megvalósítását. A tervezgetések utópikus elemei pedig arra mutatnak, hogy a nehézségek nem mindig tudatosodtak eléggé, a győzelem, a biztos áttörés ígézetében sem a szükséges kompromisszumokra, sem a már elért vívmányok megvédésére nem mindig, nem mindenütt gondoltak. A „népek tavaszán” a közép-európai népek hosszú, évszázados tanulási folyamata kezdődött.¹⁰⁰

⁹⁶ Hajnal

⁹⁷ Két okból vagyunk kénytelenek mellőzni: nyelvtudásunk hiányosságai miatt (németnyelvű röpiratokat, a németnyelvű sajtóban megjelent cikkeiket igyekeztünk bevonni vizsgálatunkba); illetve amiatt, hogy a forradalom kihívására adott liberális válaszokat elemezzük, ilyenek viszont a Habsburg Birodalom szláv népeinek 1848-as törekvéseiben, a csheket kivéve, nem voltak erőteljesek. A szláv nemzeti törekvésekről újabban: 1848/49. Revolutionen in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 30. November bis 1. Dezember 1990. Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum Bd. 18. (Hrsg. v. Jaworski, Rudolf, u. Luft, Robert) München, 1996.

⁹⁸ Langewiesche, Dieter: Europa zwischen Restauration und Revolution 1815–1849. München, 1985. 164–166.

⁹⁹ Jól mutatják ezt a prágai szláv kongresszus (1848. június 2–12.) politikai törekvései: Jordan, J. P.: Aktenmäßiger Bericht über die Verhandlungen des ersten Slavenkongress in Prag. Prag, 1848.; Orton, L. D.: The Prague Slav Congress of 1848. New York, 1978.

¹⁰⁰ A problémakör további feldolgozásának kezdeteként lásd Gergely András: Közép-Európa és liberálisai 1848-ban. (Akadémiai doktori értekezés, kézirat, 1995.)

ANDRÁS GERGELY

The challenges of the revolutions in Central Europe in 1848

The essay gives a survey of the political ideas in Central Europe during the period between the middle of March and May, 1848.

The victorious European revolutions in 1848 surprised not only the followers of the *ancien régime*, but also the liberals who found themselves in power. In Austria, that is in the western part of the Hapsburg Empire, the abolition of serfdom was recognized as the most urgent task, but its realization began very slowly although several people called attention to the necessity of following the Hungarian example. The laws passed by the Hungarian Diet in April made governmental factors in Vienna modernize the state administration. Most people in Vienna started to regard joining the process of German unification as the road to political stability.

The liberals of the Czech provinces were, on the other hand, for the survival and federalization of the Hapsburg Empire; similar views were expressed by the Polish liberals in Galicia.

The Hungarian liberals found themselves among orderly, constitutionally secured conditions from April 1848, and all that connected Hungary to the Empire was the *personal union*, the person of the king. The emancipation of serfs had been proclaimed and put into effect by that time, and, apart from the nationality issue, the stability of the country had been. The demand to control Transylvania and Croatia, that is the objective to create a centralized Hungarian state, however, heightened national antagonisms.

The paper describes the ideas of the German language leaflets and the German language press in March and April which indicate that some of them regarded the dissolution of the Hapsburg Empire as a fact, while others deemed it desirable or at least possible. However, concrete aspects of economy, hegemony and legitimacy were hardly mentioned: the events were seen as realizing the "spirit" of history (*Weltgeist*), and their views were seen rather as exposed to than as able to influence historical processes.

Looking for support, the government in Vienna accepted the invitation to the German Diet at Frankfurt and pretended to be for German unity, when it was in fact playing for time. This became quite clear when, forestalling the plans regarding Frankfurt, they issued a constitution for the western part of the Empire on April 25.